

Klasik Türk Edebiyatında Mizah

Yazar

Dr. Nilüfer TANÇ

ISBN: 978-605-2233-94-8

1. Baskı

Eylül, 2020 / Ankara

500 Adet



Grafiker®

Yayınları

Yayın No: 360

Web: grafikeryayin.com

**Kapak, Sayfa Tasarımı,
Baskı ve Cilt**



Grafiker®

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

1. Cadde 1396. Sokak No: 6

06520 (Oğuzlar Mahallesi)

Balgat-ANKARA

Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx

Faks : 0 312. 284 37 27

E-mail : grafik@grafiker.com.tr

Web : grafik.com.tr

Kitabın hukuksal ve bilimsel sorumluluğu yazarına aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	7
GİRİŞ	11
I. ÖNCE GÜLME VARDI:	
İNSANİ BİR FENOMEN OLARAK GÜLME	13
1. Gülmenin Özü ve Gülme Çeşitleri	17
2. Gülme-Mizaç İlişkisi	22
3. Gülmenin ve Mizahın İşlevleri	25
4. Gülme-Oyun-Mizah İlişkisi	28
5. Gülmeye Dayalı Sanat Ürünlerinin Doğuşu	30
II. GÜLÜNÇ/KOMİK	35
1. Bir Estetik Değer Olarak Gülünç/Komik	37
2. Gülünç/Komik Değerinin Ortaya Çıkması	42
III. GÜLMECE/MİZAH/HUMOR	45
1. Mizah Nedir?	45
2. Mizahın Gücü	51
3. Mizah ve Yaratıcılık	52
4. Mizah-Saçma İlişkisi	53
5. Mizahın Yapısı	55
6. Mizah-Kültür-Dil İlişkisi	56
7. Mizah Kuramları	59
7.1. Üstünlük Kuramı	60
7.2. Uyumsuzluk Kuramı	62
7.3. Rahatlama Kuramı	67
7.4. Henri Bergson'un Gülme Kuramı	70

BİRİNCİ BÖLÜM

NEREDE BU MİZAH? KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA MİZAHIN NİTELİĞİ	73
1. Mizah Terimleri	79
2. Mizahi Eserler	80
3. Mizahi Türler	83
3.1. Latife	87

3.2. Hezel.....	91
3.3. Tehzil.....	98
3.4. Hiciv.....	107
3.5. Şathiye.....	114
4. Ciddi Eserlerde Görülen Mizahi Unsurlar.....	120
5. Mizah Ekolleri.....	122
6. Mizah Yapma Araçları.....	126
6.1. Edebî Sanatlar.....	127
6.2. İroni.....	133
6.3. Nükte.....	136
7. Mizahçılar.....	140
8. Mizahi Tipler.....	145

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK GÜLDÜK BAŞIMIZA BİR ŞEY GELECEK:

MİZAH KURAMLARI IŞIĞINDA

KLASİK TÜRK EDEBİYATI METİNLERİNE BİR BAKIŞ..... 151

1. <i>Lâtifehâ-yı Mevlânâ Zâtî'</i> de Üstünlük Duygusuna Dayanan Mizah.....	152
2. Manzum Metinlerde Uyumsuzluğa Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Gülünç/Komik.....	160
2.1. Şeylerdeki Uyumsuzluk.....	161
2.1.1. Fiziksel Bozuklukların Yarattığı Durum ve Hareket Komiği.....	161
2.1.2. Bilgisizlik veya Cahilliğin Hicvi.....	166
2.1.3. Ahlak ve Davranış Bozukluklarını Temsil Eden Karakter/Tip Komiği.....	168
2.2. Sunuştaki Uyumsuzluk.....	172
2.2.1. Dilin Söyleme Dayalı Mekaniğindeki Uyumsuzluğun Yarattığı Söz Komiği.....	173
2.2.2. Dilin Taşımaya Alışkın Olduğu Mesajın Uyumsuzluğundan Doğan Nükte.....	176
3. Rüstem Paşa Mersiyesinin/Hicviyesinin Toplum Vicdanında Sağladığı Rahatlama Duygusuyla Ortaya Çıkan İroni.....	179
4. Eşek Şakası: Henri Bergson'un Gülme Kuramının Molla Lutfî'nin <i>Har-nâme'sine</i> Uygulanması.....	186
SONUÇ	211
KAYNAKÇA	215

ÖN SÖZ

Bu çalışmada öncelikle mizah nedir? Mizahın gülmeye ilgisi nedir? Mizah bir tür müdür üslup mudur? Mizah ve hiciv nasıl bir ilişki içindedir? Estetik bilimi içinde gülünç/komik değerinin yeri nedir? gibi konuyla ilgili temel sorulara cevaplar aranmıştır. Elbette bu sorular tarih boyunca pek çok sanatçı, araştırmacı ve düşünür tarafından çeşitli vesilelerle cevaplanmıştır. Bu çalışmada ise mizah kavramı klasik Türk edebiyatı bağlamında ele alınarak gelenek içinde mizahın yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili genel bir kanaate varıldıktan sonra yapılan ön değerlendirmede şu soruların araştırılması gerektiği anlaşılmıştır:

1. Klasik Türk edebiyatında mizah hangi metinlerde görülür?
2. Bu metinler gelenek içinde hangi tür ve şekillerde ortaya çıkmıştır?
3. Gelenek içinde mizahi unsurları ya da metinleri anlamlandırmak için üretilen terminoloji ne anlama gelmektedir?
4. Klasik Türk edebiyatında mizahi metinlerin edebî değeri nedir?

Mizah hakkındaki karışıklığın temel sebebi onu gülmeye dayalı bir edebî “tür” olarak kabul etmekten kaynaklanmaktadır. Oysa mizah, edebî ve estetik boyutuyla sanatın her dalında görülen, varlığı insana bağlı olup sadece sanatsal bir üslup olmanın ötesinde insani bir tarz ve tutumdur. Edebiyatta hiciv de dâhil olmak üzere ortaya çıkan bütün mizahi tür ve alt türlerin ortak yanı, Edith Gülçin Ambros’un son derece isabetle tespit ettiği üzere hepsinin gülme, güldürme ya da gülünç düşürme ile ilgili olmalarıdır (2009). Hiciv ve hezel söz konusu olduğunda alaya alma, küçük düşürme, hakaret, sövgü, müstehcenlik gibi menfur garabet unsurlarına rastlansa ve insanda gülme tepkisinin yanında öfke, tikslenme, utanma vb. duygular uyandırsa da bütün bunlar temelde gülme gereksinime bağlı olarak ortaya çıkmakta ve alımlayıcının çeşitli şekillerde (tebessüm ederek, sırtarak, katılarak, kahkaha atarak vb.) gülmesini sağlamaktadır. Bu sebeple bu çalışmada mizah, gülmeye ilgili bütün edebî tür ve teknikleri içine alan bir

üst başlık olarak kullanılırken “gülme” fenomeni bu ürünlerin çıkış noktası olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın *Giriş* bölümünde yer alan ilk alt başlıkta, insan doğası içinde biyolojik, fizyolojik ve psikolojik yönleriyle *Gülme*'nin yeri ve önemi ele alınarak gülmenin tarihine göz atılmış; mizahi olan ve olmayan gülme çeşitlerine, gülme-mizah ve mizaç arasındaki ilişkiye, gülmenin ve mizahın işlevlerine değinilmiş; gülmenin insan doğasındaki oyun ve mizah duygularıyla bağlantısı vurgulanarak, bu duygulara dayalı olarak üretilen ilk sanat ürünleri ortaya konulmuştur.

Gülmenin, gülen özne ve gülmeyi ortaya çıkaran (gülünç/komik) olmak üzere iki unsurdan meydana geldiği düşünülmektedir. Çalışmada bir estetik değer olan komik, hem “gülünç” hem de “komik” kelimeleriyle karşılanmıştır. İngilizcede günlük hayattaki güldüren şey (funny, ridiculous, ludicrous, amusing, laughing) ile felsefedeki (comical) için farklı kelimelerin kullanılmasında Latince “comos” dan türetilen “comical”ın kültürel arka planı etkili olmuştur. Türkçede ise kelimenin böyle bir dayanağı bulunmamakta, günlük hayattaki güldürücü durumlara hem “gülünç” hem de “komik” denilebilmektedir. Bu sebeple, felsefi bir terim olarak kabul gören “komik”in yanında özü gülmeye dayanan mizahın bu unsuru için Türkçe “gülünç”ün kullanılmasının konunun daha net kavranmasını sağlayacağı düşünüldüğünden *Giriş*'in ikinci alt başlığı *Gülünç/Komik* olarak belirlenmiştir.

Çalışmada gülünç/komik; trajik, güzel, çirkin, aşağı, yüce gibi estetik değerler kategorisinde ele alınarak ardından gülücün özellikleri, ortaya çıkma şartları ve gülünçle özdeşleşme sonucu alımlayıcıda meydana gelen estetik haz değerlendirilmiştir.

Gülmece/Mizah/Humor başlığında mizahın yapısı, gücü ve yaratıcılık, saçma gibi kavramlarla ilişkisi sorgulanarak mizahın evrensel, yerel ve bireysel bağlamı; kültür ve dille ilişkisi ile en çok bilinen mizah kuramları üzerinde durulmuştur.

Klasik Türk edebiyatının mizahi ürün ve terminoloji açısından zengin bir literatüre sahip olduğu bilinmektedir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda bu zenginliğin gözler önüne serildiği belirlenmiş ancak bütünlüklü bir bakış açısıyla bu metinlerin tespit ve tasnif edilmesi; ardından da bunların tür, tip, teknik, üslup ve ekol gibi

birbirine karıştırılan unsurlarının ayırt edilmesi gerektiği görülmüştür. *Birinci Bölüm*'de klasik Türk edebiyatının mizahi niteliği gülme, gülünç ve gülmece ile ilgili kuramlar ışığında derli toplu bir hâlde ortaya konulmuştur. *İkinci Bölüm*'de ise mizah kuramlarının en bilinenleri ile gülmeyi genel varlık teorisi bağlamında bütün yönleriyle anlamlandırmaya çalışan Henri Bergson'un gülme kuramı, klasik Türk edebiyatı metinlerine uygulanmıştır.

Klasik Türk Edebiyatında Mizah başlığını taşıyan bu kitap, mizahu tastamam anlatıp bitirmeye değil bu konunun başlangıcına doğru atılmış bir adımdır. Çalışmanın ortaya çıkma vesilesi herhangi bir mizahi eseri incelemeye girişmeden önce bu çalışmada ele alınan soru ve sorunların çözülmesi gerekliliğine dair tecrübemizdir. Mizah kavram alanı içinde birbiriyle iç içe ama bir o kadar da farklı olan her şey bütünlüklü bir bakış açısıyla ele alınmadan klasik Türk edebiyatında mizahla ilgili monografik bir çalışma yapmak mümkün görünmüyordu. Çalışma sürecinde bu kitaptaki her bir başlığın ayrı bir kitap hacminde derinleştirilebilir olduğu anlaşıldı. Klasik Türk edebiyatı mizah kuramına ve bu alanda yapılacak yeni araştırmalara bir giriş ve örnek olarak düşünülen bu çalışmanın teorik bölümleri altında önceki çalışmalara atıfta bulunulmuş, konuyla ilgili yeni görüşler ileri sürülmüş, klasik Türk edebiyatı mizah terminolojisi Türk edebiyatının diğer alanları ve dünya edebiyatından örneklerle karşılaştırılmaya çalışılarak bir takım tespitlerde bulunulmuş ve çözülmesi gereken meselelere işaret edilmiştir. Uygulama bölümünde ise mizah kuramları ışığında bir bakış açısı geliştirilerek alana ait metinlerdeki mizah unsurları incelenmiştir. İmlada Türk Dil Kurumunun çevrimiçi *Yazım Kılavuzu* esas alınmış ancak alana mahsus terimler ve özel isimler konusunda teamüle uyulmuştur.

Cemil Meriç'in "her tarif bir tahriftir" sözüyle de ifade ettiği gibi mizah gibi tanımlanması bile zor bir alanda çalışmak, anlayış ve yorum farkları kadar hata ve kusurları da barındırabilir. Yine de bu çalışmanın doğruya ulaşmanın hedeflendiği bilim silsilesinde bir halka olması umulur.

Bu çalışma sırasında gösterdikleri güven ve teşvikle desteklerini esirgemeyen aileme, beni büyüten sevgili Teyzeme ve yaşama sevincim sevgili yeğenlerim Hamza ve Hande Betül'e teşekkür ederim. Gönüllü asistanlıklarıyla işlerimi kolaylaştırıp çalışmama

yoğunlaşmama yardımcı olan sevgili öğrencilerim Jülide ERKEN ve Süleyman YİĞİT'e, klasik Türk edebiyatı vadisinde birlikte yol almaktan memnuniyet duyduğum çok kıymetli dostum Doç. Dr. Nagehan UÇAN EKE'ye, disiplinlerarasılık gerektiren bu çalışmanın her aşamasında fikirlerine başvurduğum, konular üzerinde tartıştığım ve yorulduğum zamanlarda yüreklendirmeleriyle devam etme gayreti bulduğum çok değerli dostum Dr. Öğr. Üyesi Aysun DURSUN'a sonsuz teşekkürler ederim. Akademik hayatımın başında beni "estetik" anahtarına yönlendirerek bütün çalışmalarımın önünü açan, öğrencilerine bilgisi yanında bütün sevgisini de cömertçe sunan ve iliklerimize kadar hissettiren, bizi bizden fazla düşünen çok kıymetli hocam Prof. Dr. Pervin ÇAPAN'a teşekkürü zevkli bir borç bilirim.

Dr. Nilüfer TANÇ

23.09.2020